

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia X (2012)

Józef Szocki

Kształtowanie księgozbiorów bibliotek publicznych na Dolnym Śląsku w okresie powojennym (do roku 1975)

Księgozbiory są podstawą działalności bibliotek oraz czynnikiem warunkującym pełnienie przez nie funkcji statutowych. Zasadniczym zadaniem pracowników bibliotek jest więc dobieranie zbiorów wartościowych, umożliwiających zaspokajanie potrzeb czytelników. Sytuacja bibliotek publicznych Dolnego Śląska była pod tym względem tym bardziej trudna, że księgozbiory trzeba było tworzyć od podstaw.

Przedmiot – cel – badania

Terenem zainteresowania stały się biblioteki publiczne Dolnego Śląska, który zaraz po wojnie wchodził niemal w całości w skład województwa wrocławskiego. W roku 1950 część terytorium Dolnego Śląska włączono do województwa opolskiego i zielonogórskiego. Po roku 1950 było w tym regionie 26 powiatów i 5 miast o charakterze powiatowym. W 1953 roku przybył dodatkowo jeszcze jeden powiat, a w 1956 roku Wrocław podniesiono do rangi miasta wojewódzkiego, ustanawiając w nim pięć dzielnic. Taki podział istniał aż do roku 1975, kiedy przeprowadzono reformę administracji terenowej.

Ostatnia cezura czasowa, brana pod uwagę w tym artykule, została narzucona przez zmiany administracyjne. Pierwszego czerwca 1975 roku podzielono Dolny Śląsk na cztery województwa (jeleniogórskie, legnickie, wałbrzyskie i wrocławskie), tym samym także dotychczasową sieć bibliotek publicznych na cztery oddzielne zespoły, dostosowując je do nowego systemu zarządzania. Stworzono dwustopniowy system struktury bibliotecznej: biblioteki wojewódzkie i biblioteki gromadzkie (miejskie, miejsko-gromadzkie, dzielnicowe). Zorganizowano biblioteki wojewódzkie w nowych ośrodkach: Jeleniej Górze, Legnicy i Wałbrzychu. Funkcje dotychczasowych bibliotek powiatowych zostały rozdzielone między placówki gromadzkie i wojewódzkie.

Pierwsze po wojnie biblioteki publiczne zostały utworzone na Dolnym Śląsku w 1945 roku: w Kłodzku, Wrocławiu, Bolesławcu i Wałbrzychu. W latach 1949–1955 powstała pełna sieć placówek, tj. dostosowana do podziału administracyjnego regionu. W 1955 roku było we Wrocławiu 26 bibliotek publicznych i 16

punktów bibliotecznych, a w województwie odpowiednio: 401 i 1976¹. W 1975 roku znajdowało się na Dolnym Śląsku 645 bibliotek publicznych i 1858 punktów bibliotecznych².

Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna we Wrocławiu zgromadziła za okres 1945–1975 dane statystyczne dotyczące księgozbiorów bibliotek publicznych swego regionu. Są to liczby bezwzględne, charakteryzujące w porządku chronologicznym i w rozbiciu na powiaty, miasta wydzielone z powiatów i dzielnice Wrocławia oraz, oddzielnie w rozbiciu na miasto i wieś, ilości książek będące w posiadaniu placówek, wprowadzając podział na literaturę piękną dla dorosłych, literaturę dla dzieci i literaturę niebeletrystyczną (nie za wszystkie lata tego okresu) oraz przybytki. Od 1956 roku Wojewódzka i Miejska Biblioteka we Wrocławiu dokonywała co roku oceny działalności bibliotek publicznych Dolnego Śląska na podstawie sprawozdań GUS³. Uwzględniała w nich również zagadnienia księgozbiorów, podawała wskaźniki dotyczące liczby książek przypadających na jednego mieszkańca i jednego czytelnika.

„Bibliotekarz” zamieszczał sumaryczne tabele statystyczne wraz z omówieniem, dotyczące bibliotek publicznych kraju, w tym również ich księgozbiorów za lata 1958–1968⁴. Należy tutaj wspomnieć jeszcze o wydawnictwach, które ukazały się nakładem Biblioteki Narodowej i zawierają statystykę bibliotek publicznych za lata 1971–1975⁵. Dane te stanowią wyjściowy materiał do analizy księgozbiorów bibliotek publicznych Dolnego Śląska w latach 1945–1975. Zostały one uzupełnione badaniami przeprowadzonymi z mojej inicjatywy przez Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną we Wrocławiu.

W latach 1969–1971 zbadano stan zbiorów bibliotek gromadzkich na przykładzie 11 placówek⁶, w celu zorientowania się, czy badane biblioteki mają podstawowy zasób książek z literatury pięknej i niebeletrystycznej i jak kształtowało się uzupełnianie zbiorów w latach 1966–1968. Jeżeli chodzi o pierwsze zagadnienie, skonfrontowano zestawy literatury pięknej (230 pozycji) i niebeletrystycznej (295 pozycji) z katalogami bibliotek, a także przeanalizowano poczytność tych książek w 1968 roku.

Pierwszy zestaw zawierał 100 tytułów literatury polskiej i 130 obcej. Znalazły się wśród nich najwybitniejsze pozycje klasyków polskich i zagranicznych oraz znane i cenione pozycje literatury współczesnej, wydane po II wojnie światowej. Pominięto poezję, utwory sceniczne oraz literaturę kryminalną, z wyjątkiem klasycznej już pozycji *Przygody Sherlocka Holmesa* Conan Doyle’a. W następnym zestawie

¹ Dane statystyczne WiMBP [obecna nazwa: Dolnośląska Biblioteka Publiczna im. Tadeusza Mikulskiego] we Wrocławiu.

² Tamże.

³ Dane zamieszczone co roku w biuletynie WiMBP pt. „Materiały Metodyczne”.

⁴ T. Zarzębski, *Publiczne biblioteki powszechnie od dekretu do ustawy 1946–1967 (w świetle danych statystycznych)*, „Bibliotekarz” 1968, nr 9, s. 259–271. Także: H. Kamińska, *Biblioteki publiczne w 1968 roku w świetle sprawozdań statystycznych*, „Bibliotekarz” 1969, nr 9, s. 257–266.

⁵ *Biblioteki publiczne w liczbach*, pod red. J. Maja. Warszawa 1975.

⁶ A. Janik, A. Guzowska, *Księgozbiory niektórych bibliotek gromadzkich województwa wrocławskiego*, „Materiały Metodyczne” 1971, nr 1, s. 19–33.

znalazły się najważniejsze pozycje bibliograficzne, encyklopedyczne, słownikowe, biograficzne itp. Drugie zagadnienie badano, analizując księgi inwentarzowe i sprawozdania statystyczne GUS za lata 1966–1968.

W latach 1971–1972 dokonano konfrontacji zasobów księgozbiorów podręcznych 10 bibliotek powiatowych z wykazem opracowanym przez Leokadię Opławską i Helenę Wiącek pt. „Księgozbiór podręczny powiatowej i miejskiej biblioteki publicznej” (1128 pozycji przeznaczonych dla czytelników i 135 będących podręcznym księgozbiorem bibliotekarza – w sumie 1263 pozycje, nie licząc książek zamieszczonych pod jednym numerem lub w ramach serii wydawniczych)⁷. Celem tego przedsięwzięcia było znalezienie odpowiedzi na pytania: 1) czy biblioteki mają podstawowy zasób książek przeznaczonych do księgozbioru podręcznego? 2) jak duże rozbieżności występują w zasobach tych księgozbiorów w konfrontacji z wykazem opracowanym przez L. Opławską i H. Wiącek? 3) jak kształtuje się struktura tego księgozbioru?

W roku 1972 rozesłano do 28 bibliotek stopnia powiatowego ankietę na temat miejsca i roli dokumentów życia społecznego w działalności placówek⁸. Odpowiedziało na nią 21 placówek. Dzięki temu możliwe stało się zorientowanie w zakresie materiałów zgromadzonych przez biblioteki i intensywności korzystania z nich przez czytelników. Następnego roku dokonano analizy pracy i organizacji działów gromadzenia i opracowania zbiorów w województwie wrocławskim i mieście Wrocławiu⁹. Są one bezpośrednio odpowiedzialne za zakup nowości wydawniczych do bibliotek, odgrywają więc ogromną rolę w procesie zaopatrzenia placówek w księgozbiory. Od ich organizacji i sprawności zależy jakość zbiorów bibliotecznych.

W roku 1974 zebrano materiały dotyczące zaopatrzenia w literaturę piękną bibliotek powiatowych i miejskich oraz innych (po 2 odpowiednio dobrane z każdego powiatu)¹⁰. Pominęto biblioteki w Jeleniej Górze, Legnicy, Świdnicy, Wałbrzychu i Wrocławiu, ponieważ ich zaopatrzenie w literaturę piękną nie budziło zastrzeżeń. Materiały nadeszły: 22 biblioteki powiatowe, 6 miejskich i gminnych, 33 gminne i 5 ich filii. W badaniach wykorzystano podstawowy wykaz polskiej i obcej literatury pięknej, opracowany przez Instytut Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej (IKiCz BN). Zawierał on 284 najcenniejsze tytuły wydane w latach 1955–1973. Zebrano także informację o liczbie mieszkańców i czytelników, wielkości księgozbiorów i zrealizowanych zakupów książek.

⁷ E. Czapla, *Księgozbiory podręczne niektórych bibliotek powiatowych województwa wrocławskiego*, „Materiały Metodyczne” 1973, nr 3, s. 7–16.

⁸ A. Sokołowska-Szczepanec, *Dokumenty życia społecznego w bibliotekach publicznych stopnia powiatowego na terenie województwa wrocławskiego w świetle rozpisanej ankiety*, „Materiały Metodyczne” 1974, nr 2/3, s. 59–63.

⁹ A. Janik, *Organizacja działów gromadzenia i opracowania zbiorów w województwie wrocławskim i mieście Wrocławiu*, „Materiały Metodyczne” 1973, nr 3, s. 1–9.

¹⁰ L. Słowik, *Literatura piękna w bibliotekach Dolnego Śląska*, „Materiały Metodyczne” 1975, nr 4, s. 7–10.

Tego roku przeprowadzono również analizę wykorzystania płyt gramofonowych w działalności bibliotek publicznych Dolnego Śląska¹¹. Chodziło o znalezienie odpowiedzi na trzy pytania: jakie miejsce zajmują w nich nagrania płytowe, jakie rodzaje płyt są gromadzone i wykorzystywane oraz jakie grupy czytelników interesują się nimi?

W artykule chcielibyśmy prześledzić proces gromadzenia księgozbiorów oraz działania organizacyjne podejmowane przez biblioteki publiczne przy zakupie nowych książek (w 1957 roku Ministerstwo Kultury i Sztuki przestało je centralnie zaopatrywać w publikacje), jak również poznać proces kształtowania się struktury księgozbiorów różnych bibliotek (powiatowych, miejskich, wiejskich) i stopień wykorzystania księgozbiorów przez czytelników. Naszym zdaniem powyższe badania dostarczają bogatego materiału faktograficznego, jeśli chodzi o wyżej wspomniane zagadnienia. Wychodzimy z założenia, że dopiero zmiana centralnego systemu zaopatrywania bibliotek w nowości wydawnicze i stworzenie możliwości nabywania książek bezpośrednio przez zainteresowane placówki zapoczątkowała pozytywną działalność w tym względzie, odpowiadającą coraz bardziej różnicującym się potrzebom czytelników.

Organizacja, gromadzenie i opracowanie zbiorów. Wielkości gromadzonych nabytków

Na Dolnym Śląsku zaraz po wojnie odczuwano powszechny brak polskiej książki. Ludność napływowa, repatrianci i przesiedleńcy przywozili na te tereny przede wszystkim sprzęt, urządzenia i przedmioty potrzebne do pracy i życia w nowych warunkach¹². I dlatego charakterystyczne dla pierwszych lat po wojnie stały się zbiórki książek dla bibliotek publicznych. Organizowano te akcje przede wszystkim w Polsce centralnej, przekazując zdobyte pozycje z zakresu literatury pięknej i popularnonaukowej do bibliotek Dolnego Śląska¹³.

Inspektoraty oświaty, w celu zdobycia środków na zakup książek dla bibliotek publicznych, które im wówczas podlegały, podjęły w maju 1946 roku inicjatywę zorganizowania Święta Oświaty. W większości powiatów odbyły się takie imprezy. Na przykład w Wałbrzychu, w dniach 17–24 lutego 1946 roku, został zorganizowany Tydzień Książki Polskiej. Środki finansowe zebrane podczas zorganizowanych imprez przekazano na cele biblioteczne¹⁴. Jednocześnie inspektoraty otrzymały z Ministerstwa Oświaty przydziały książek i odpowiednie fundusze.

¹¹ J. Szocki, *Literatura piękna na polskich płytach i jej wykorzystanie w bibliotekach Dolnego Śląska*, „Bibliotekarz” 1975, nr 7-B, s. 165–168.

¹² „Odra” w numerze 25 z 1946 roku podaje charakterystykę jednego z repatriantów, który przywiózł z Tarnopola, skąd pochodził, na Dolny Śląsk obok swojego dobytku także pół wagonu rąbanego drzewa, a o książce mówił: „i ciężkie to, i niewiele warte, i przeglądają, kto by tam zatem obstawał”.

¹³ WMiBP posiada fotokopię dokumentu wystawionego w 1945 roku przez ówczesny wrocławski zarząd miejski na nazwisko znanego plastyka Andrzeja Willa, dokumentu upoważniającego w tamtym okresie do zbiórki książek i to aż w Pruszkowie.

¹⁴ R. Zawadzki, *Rozwój i działalność publicznych bibliotek powszechnych na Dolnym Śląsku w latach 1915–1961*, Wrocław 1967, s. 62 i 114.

Rada Ministrów wydała 1 października 1945 roku uchwałę nr 152/47 o zaopatrzeniu Ziem Odzyskanych w książkę polską. W wyniku jej realizacji Ministerstwo Oświaty zakupiło do każdej z powiatowych bibliotek komplety po 465 woluminów. Także Biblioteka Miejska we Wrocławiu otrzymała wówczas 340 książek, a 19 miejskich bibliotek w województwie po 291. W 1948 roku Ministerstwo Oświaty zaopatrzyło w komplety książek biblioteki gminne. Wśród przydzielonych książek znajdowały się wybitne pozycje klasyków literatury pięknej (dzieła Sienkiewicza, Prusa, Żeromskiego, Balzaca, Krąszewskiego, Orzeszkowej) i współczesnej (Andrzejewskiego, Bunscha, Gojawiczyńskiej, Żukrowskiego, Broniewskiego, Lucjana Rudnickiego, Simonowa, Dreisera, Priestleya, Nexó)¹⁵.

W praktyce bibliotecznej przyjmuje się podział księgozbioru na trzy części: literaturę piękną dla dorosłych, literaturę piękną dla dzieci, literaturę niebeletrystyczną, w skład której wchodzi oprawione czasopisma. W końcu 1948 roku literatura piękna dla dorosłych zajmowała od 33% (Syców) do 79% (Kłodzko), literatura piękna dla dzieci od 3,5% (Milicz) do 32,5% (Legnica), natomiast literatura niebeletrystyczna od 13% (Trzebnica) do 56,2% (Świdnica) księgozbiorów¹⁶. Istniały więc duże dysproporcje między zaopatrzeniem bibliotek poszczególnych powiatów w różne rodzaje książek, co odbiło się negatywnie na czytelnictwie poszczególnych środowisk społecznych (w jednych bibliotekach było wiele takich pozycji, których poszukiwano w innych, i odwrotnie).

W 1949 roku scentralizowano zakup książek do bibliotek publicznych. Naczelna Dyrekcja Bibliotek Ministerstwa Oświaty, a następnie od 1951 roku Centralny Zarząd Bibliotek Ministerstwa Kultury i Sztuki przejął obowiązek dostarczania książek do wszystkich bibliotek publicznych kraju¹⁷. Trzeba przyznać, że inicjatorzy tego sposobu zaopatrywania bibliotek w książki chcieli zakupić do placówek jak najlepsze pozycje, w dostatecznej ilości, i wyrównać dysproporcje w zaopatrzeniu bibliotek publicznych. Niestety, realizacja tego zadania przerastała ich możliwości. Placówki otrzymały przeważnie te książki, które nie interesowały czytelników, natomiast postulaty dotyczące zakupu określonych pozycji pozostawały często nierealizowane, dlatego słyszało się nieraz wśród bibliotekarzy i czytelników wiele narzekań na braki w księgozbiorach.

W 1952 roku Centralny Zarząd Bibliotek podjął akcję pod nazwą Społeczna Pomoc Bibliotekom, polegającą na przesyłaniu do bibliotek publicznych, szkolnych, związkowych i innych większych ilości książek zakupionych za specjalne kredyty rządu. W wyniku jej realizacji placówki otrzymały dużo książek nieprzydatnych. Akcja ta okazała się korzystna tylko dla „Domu Książki”, gdyż pozwoliła mu upłynąć remanenty¹⁸.

Książki do bibliotek publicznych Dolnego Śląska wpływały także z innych źródeł. W 1953 roku Biblioteka Wojewódzka przejęła 10 tysięcy woluminów od Zarządu Wojewódzkiego ZBoWiD. W dwa lata później Biblioteka Okręgowej Spółdzielni Pracy przekazała Wojewódzkiej Bibliotece 28 tysięcy tomów. Wszystkie zostały dostarczone bibliotekom powiatowym. Placówki terenowe przejęły księgozbiory

¹⁵ Tamże, s. 116–117.

¹⁶ Tamże, s. 127.

¹⁷ J. Kołodziejska, *Biblioteki publiczne. Główne kierunki rozwoju*, Warszawa 1972, s. 138.

¹⁸ R. Zawadzki, *Rozwój...*, s. 119–120.

(około 8 tysięcy woluminów), znajdujące się w komendach powiatowych Milicji Obywatelskiej¹⁹.

W zakresie zaopatrzenia bibliotek w książki trzeba odnotować pozytywną rolę Biblioteki Wojewódzkiej. Przez wiele lat otrzymywała ona specjalne dotacje na te cele od Wojewódzkiej Rady Narodowej i Ministerstwa Oświaty. W okresie od września 1948 roku do lipca 1949 roku WBP przekazała placówkom terenowym, przede wszystkim powiatowym, 215 kompletów książek (6828 woluminów)²⁰. W dalszym ciągu występowały jednak dość liczne anomalie, jeśli chodzi o strukturę księgozbiorów. W jednych placówkach było dużo egzemplarzy określonego tytułu, który nie był z kolei reprezentowany w innych, choć tam był poszukiwany.

W 1957 roku Ministerstwo Kultury i Sztuki przestało centralnie zaopatrywać biblioteki w książki, toteż biblioteki powiatowe przyjęły na siebie obowiązek zakupu²¹. Wówczas to powiatowe, miejskie i dzielnicowe rady narodowe zostały zobowiązane do planowania w swoich budżetach środków na ten rodzaj wydatków. Od 1958 roku Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna pod hasłem „Radzimy zakupić” rozpoczęła opracowywanie i rozsyłanie do bibliotek stopnia powiatowego zestawień książek, szczególnie niebeletrystycznych. Zestawienia te zawierały najwartościowsze pozycje, jakie ukazywały się na rynku wydawniczym.

W latach 1958–1959 Wojewódzka Rada Narodowa rozporządzała określonym funduszem na zakup książek dla bibliotek publicznych. Zakupy nowości wydawniczych, jak i ich wybór, należały do bibliotek powiatowych, dzielnicowych i miejskich (w miastach wydzielonych), co było już olbrzymim postępem w stosunku do okresu 1949–1957, natomiast rachunki pokrywał Wydział Kultury Prezydium WRN. Od 1960 roku środki na ten cel zostały zdecentralizowane i przekazane poszczególnym powiatowym radom narodowym. Nie odbyło się to bez trudności. Niektóre rady nie uwzględniły tych wydatków w swoich budżetach, co spowodowało, iż część bibliotek nie mogła zakupić książek przez dłuższy czas (kilka miesięcy)²².

Bibliotekarze podejmowali starania o umieszczenie tych wydatków na książki w budżetach placówek stopnia powiatowego. Postulaty te zrealizowano dopiero w 1963 roku. W następnych latach niektóre powiatowe rady narodowe podjęły decyzję o rozparcelowaniu tych środków na gromadzkie rady narodowe. Odbiło się to negatywnie na polityce gromadzenia zbiorów w wiejskich bibliotekach. Ponieważ większa część rad narodowych nie realizowała w pełni tych środków, w 1965 roku powrócono do modelu finansowania zakupu książek, jaki został przyjęty w 1963 roku.

We Wrocławiu decentralizacja funduszy na zakup książek, aż do szczebla dzielnicowej biblioteki, nastąpiła w 1959 roku. Dzielnicowe biblioteki Krzyki i Psie Pole w latach 1959–1961 powołały działy gromadzenia i opracowania zbiorów, które zajęły się nabywaniem nowości wydawniczych. Dopiero jednak w 1972 roku we wszystkich bibliotekach stopnia powiatowego (w tym również

¹⁹ Tamże, s. 120–121.

²⁰ Tamże, s. 121.

²¹ Wskazówki Centralnego Zarządu Bibliotek Ministerstwa Kultury i Sztuki z dnia 12 listopada 1956 roku w sprawie zakupu książek do publicznych bibliotek powszechnych upoważniły biblioteki stopnia powiatowego do samodzielnej polityki gromadzenia zbiorów zarówno dla własnej księżnicy, jak i innych placówek swojej sieci.

²² J. Kołodziejska, *Biblioteki...*, s. 140.

we wszystkich dzielnicowych bibliotekach Wrocławia) zorganizowano działy, oddziały lub wydzielone stanowiska pracy do spraw gromadzenia i opracowania zbiorów zarówno dla placówek macierzystych, jak i terenowych. Dosyć korzystnie, w porównaniu z innymi grupami pracowników bibliotek, kształtował się staż i kwalifikacje pracowników tych działów. Na 73 osoby zatrudnione 13 pracowało w bibliotekarstwie ponad 15 lat, 15 – 10–15 lat, 25 – 5–10 lat i 20 – mniej niż 5 lat. Jeśli chodzi o wykształcenie: 12 osób miało wyższe, 4 niepełne wyższe, 50 – średnie i 7 – mniej niż średnie²³.

Pracownicy działów gromadzenia i opracowania zbiorów dowiadywali się o nowych książkach i innych dokumentach bibliotecznych przede wszystkim z drukowanych planów²⁴, biuletynów²⁵, katalogów wydawniczych²⁶ oraz „Zapowiedzi Wydawniczych” i innych księgarskich źródeł informacji. Wykorzystywali także „Nowe Książki”, „Przegląd Księgarski i Wydawniczy” oraz „Przewodnik Bibliograficzny”, jednak najczęściej stosowaną formą w tym względzie był przegląd nowości wydawniczych dokonywany na miejscu w księgarniach przez bibliotekarzy; utrzymała się praktyka odkładania przez księgarzy dla bibliotek publicznych, na specjalnie przygotowanych regałach, po jednym egzemplarzu każdego tytułu nowej książki. Pracownicy działów gromadzenia i opracowania odwiedzali regularnie księgarnie, aby ustalić, które pozycje zostaną zakupione do bibliotek. Biblioteki stopnia powiatowego dokonywały dla siebie zakupu zwykle co miesiąc, biblioteki gromadzkie raz na kwartał lub raz na dwa miesiące. Wszystkie niemal biblioteki skarżyły się na trudności i wydatki związane z transportem książek²⁷.

Katalog centralny, zawierający informacje o księgozbiorach wszystkich placówek publicznych w całym powiecie (dzielnic), posiadało w 1972 roku 18 bibliotek (na 27) w województwie oraz 3 biblioteki dzielnicowe (na 5) we Wrocławiu²⁸. Biblioteki, które nie miały tego rodzaju źródła informacji, opracowały katalog we własnym zakresie. Działy gromadzenia i opracowania posługiwały się nimi stale w zakupach nowości wydawniczych. Taki sposób postępowania pozwalał im na nabywanie pozycji wydawniczych potrzebnych bibliotece; nie miały miejsca teraz przypadki posiadania zbędnych ilości egzemplarzy jakiegoś tytułu. Te biblioteki powiatowe, które nie posiadały katalogu centralnego, zapraszały kierowników gromadzkich (gminnych) bibliotek do udziału w zakupach nowości wydawniczych.

²³ A. Janik, *Organizacja...*, s. 1.

²⁴ Np. PIW wydawał w formie odrębnych publikacji plany wydawnicze w nakładzie 7 tys. egz.; podobnie „Czytelnik” – 8 tys. egz.; PZWRiL – 10 tys. egz.; „Wiedza Powszechna” – 15 tys. egz. Te samoistne druki były przesyłane do bibliotek z zachętą do zakupu książek wydawanych przez te oficyny.

²⁵ Np. „Biuletyn Informacyjny” PWN, „Z naszej oficyny” Ossolineum, Informator „Książki MON”, „Nowości wydawnicze” LSW, „Witryna” PWRIL, „Książka Techniczna – Biuletyn Wydawnictw Naukowo-Technicznych”.

²⁶ Katalogi prezentujące roczną produkcję wydawniczą publikują: „Czytelnik”, „Książka i Wiedza”, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, „Nasza Księgarnia”, Państwowe Wydawnictwa Techniczne, Państwowe Wydawnictwa Rolnicze i Leśne, Państwowy Instytut Wydawniczy i in.

²⁷ A. Janik, *Organizacja...*, s. 4.

²⁸ Tamże, s. 3.

Jest faktem bezspornym, że wprowadzenie nowych książek do bibliotek wpływa korzystnie na rozwój czytelnictwa. Wzrost księgozbiorów bibliotecznych i nabytków determinuje zwiększanie się liczby czytelników i wypożyczeń (zob. tab. 1). Ten fakt był brany pod uwagę przy określaniu wskaźników ustalających dopływ nowych książek do bibliotek. Minister Kultury i Sztuki wydał w dniu 4 lutego 1971 roku zarządzenie nr 14 w sprawie wskaźników zaopatrzenia bibliotek publicznych w nowości wydawnicze. Ustalało ono, jako minimum wpływu rocznego, 13 woluminów na 100 mieszkańców. Jeśli jednak w jakiejś bibliotece stan księgozbiorów był niższy niż 150 woluminów na 100 mieszkańców, wpływ nowości miał wynosić 18 woluminów na 100 mieszkańców, a przy stanie czytelnictwa wyższym niż 25 czytelników na 100 mieszkańców – 20²⁹. Realizacja tego zarządzenia nie przebiegała jednak pomyślnie, zwłaszcza na wsi. Zależne to było od wysokości funduszy przeznaczonych na ten cel, a te były zazwyczaj nierównomierne. Zagadnienie to ilustrują wyniki badań przeprowadzonych w 11 bibliotekach gromadzkich.

Znajdowały się one w gromadach rolniczych, w których liczba mieszkańców wahała się od 1937 (Paszowice koło Jawora) do 5159 (Zagrodno koło Złotoryi). Średnio w kraju na 100 mieszkańców przypadały w 1968 roku 153 książki. Aż pięć badanych bibliotek (Długołęka, Kryniczno, Nadolice, Niemstów i Zagrodno) znalazło się poniżej tej normy. W 1968 roku zakupiono w kraju średnio 12,4 książek na 100 mieszkańców, a w województwie wrocławskim 14,1. Poniżej średniej ogólnokrajowej znalazło się 8 badanych bibliotek, poniżej średniej wojewódzkiej aż 7. Najwyższy wskaźnik osiągnęły Stare Bogaczowice: 29 książek na 100 mieszkańców, najniższy Długołęka: 1,4 książki.

Tab. 1. Liczby książek, zakupionych pozycji zwartych, czytelników i wypożyczeń na 100 mieszkańców Wrocławia i województwa wrocławskiego

Rok	Książki		Zakup		Czytelnicy		Wypożyczenia	
	Ogółem	w tym na wsi	Ogółem	w tym na wsi	Ogółem	w tym na wsi	Ogółem	w tym na wsi
1950	48	29	–	–	5,6	–	114	–
	26	–	–	–	2,9	–	76	–
1955	101	81	–	–	12,5	1,7	241	212
	33	–	–	–	7,2	–	149	–
1960	99	94	7,3	7,3	10,4	10,3	233	198
	54	–	9,7	–	10,4	–	235	–
1965	129	137	10,7	11,8	17,9	19,2	373	346
	114	–	12,9	–	18,8	–	463	–
1970	176	192	13,8	14,7	23,6	24,2	465	451
	163	–	13,1	–	22,0	–	557	–
1974	212	268	17,7	22,2	23,4	23,8	478	471
	202	–	17,8	–	23,2	–	610	–

Według arkuszy statystycznych GUS, zebranych przez Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną we Wrocławiu, przekazanych w marcu 2005 roku pod nazwą „Zasób dokumentów WiMB” do Archiwum Państwowego we Wrocławiu

²⁹ *Zbiór przepisów prawnych dla bibliotek publicznych*, zebrali i oprac. L. Biliński, E. Gruberska, K. Podhorski, Warszawa 1974, s. 71.

Trzeba tutaj wspomnieć o pożytecznej inicjatywie Ministerstwa Kultury i Sztuki z lat 1971–1974. Polegała ona na dofinansowaniu zakupów książek w tych bibliotekach, które otrzymywały dodatkowe środki na ten cel od macierzystych władz. Takie postawienie sprawy przez resort dopingowało rady narodowe do zwiększenia finansów na gromadzenie nowości wydawniczych. Nie brakowało w tym okresie funduszy przeznaczonych na zakup książek.

Opracowywanie zbiorów dla bibliotek publicznych było dość zróżnicowane w sensie organizacyjnym³⁰. W okresie, kiedy nie było działów gromadzenia i opracowania zbiorów w bibliotekach stopnia powiatowego, zajmowały się tym wszystkie placówki w ramach swoich możliwości. Z chwilą powstania wyspecjalizowanych jednostek, opracowanie zbiorów stało się ich obowiązkiem. Przede wszystkim zajmowały się one centralnym klasyfikowaniem książek dla bibliotek. Szczególne nasilenie tych prac przypadło na rok 1969, kiedy to w związku ze zmianami w klasyfikacji dziesiątej przeprowadzono reorganizację katalogów. Do najlepiej spisujących się bibliotek pod tym względem należało 8 bibliotek stopnia powiatowego (Oleśnica, Oława, Wrocław powiat, Wałbrzych miasto, DBP Stare Miasto, Krzyki, Fabryczna i Psie Pole), które całkowicie opracowywały książki dla podległych im placówek. Jedenaście dalszych bibliotek stopnia powiatowego klasyfikowało i katalogowało książki tylko dla części bibliotek terenowych. W paru powiatach (Kłodzko, Strzelin, Świdnica, Środa i Trzebnica) opracowywano całkowicie książki tylko dla bibliotek ryczałtowych. Biblioteki powiatowe (Bystrzyca, Lubań, Lwówek, Nowa Ruda) sporządziły wszystkim bibliotekom terenowym po jednej karcie katalogowej. Pięć bibliotek powiatowych (Bolesławiec, Dzierżoniów, Jawor, Kamienna Góra i Zgorzelec) nie wykonało nawet minimum świadczeń na rzecz bibliotek terenowych w zakresie opracowania zbiorów (klasyfikowania nabytków). Ta nierównomierność świadczeń w zakresie opracowania zbiorów była spowodowana szczupłością obsady personalnej niektórych działów. Jeżeli nie mogły one podołać jakimś zadaniom, zlecały je placówkom terenowym, zatrzymując kierownictwo merytoryczne nad nimi. Dzięki tak zorganizowanej pracy księgozbiory były zawsze opracowywane poprawnie, a w każdej bibliotece znajdowały się właściwe katalogi.

Struktura księgozbiorów bibliotecznych oraz ich wykorzystanie

Polityka gromadzenia zbiorów dla bibliotek publicznych, polegająca na określonym kierowaniu i kontroli dopływu nowości wydawniczych do placówek, kształtowała się różnie w poszczególnych okresach trzydziestolecia powojennego. W pierwszych latach powojennych określały ją przede wszystkim przeobrażenia społeczno-ekonomiczne zapoczątkowane w 1945 roku, powodujące szybki rozwój oświaty i tym samym ogromne zapotrzebowanie na książki, ale jednocześnie trzeba było naprawić szkody, jakie wojna wyrządziła w bibliotekach, czyli szybko uzupełnić braki w księgozbiorach. Szczególny brak książki odczuwało się na Ziemiach Zachodnich i Północnych. W latach 1949–1956 zwracano uwagę na proponowanie czytelnikowi obok polskiej i obcej klasycznej literatury pięknej także literatury społeczno-politycznej. Po 1956 roku kupowano do bibliotek publicznych najwartościowsze pozycje wydawane w kraju, zarówno z zakresu nauk humanistycznych, jak i innych dziedzin. Na pierwszym miejscu stawiano literaturę piękną, nabywano

³⁰ A. Janik, *Organizacja...*, s. 5.

zawsze wszystkie pozycje polskiej i obcej literatury klasycznej, a także najwybitniejsze pozycje literatury współczesnej. Na drugim zaś znajdowały się książki związane z programami szkolnymi wszystkich stopni. Należały do nich podręczniki, opracowania naukowe, monografie, pozycje społeczno-polityczne, lektury szkolne, książki o tematyce regionalnej, a także encyklopedie i słowniki. W latach sześćdziesiątych w bibliotekach publicznych zaczęto zbierać płyty gramofonowe, taśmy magnetofonowe, dokumenty życia społecznego, wydawnictwa kartograficzne, przeźrocza i mikrofilmy. Prowadziło to do większej różnorodności zbiorów bibliotecznych. Chodziło o to, aby biblioteki mogły zaspokoić wielorakie zainteresowania czytelników.

W latach 1949–1956 zwiększał się księgozbiór z zakresu literatury pięknej dla dzieci i literatury niebeletrystycznej, a proporcjonalnie malała liczba woluminów literatury pięknej dla dorosłych. Pewien wpływ miała na to selekcja, jaka została przeprowadzona z polecenia Centralnego Zarządu Bibliotek we wszystkich bibliotekach publicznych. Opracowany w tej sprawie przez CZB „Wykaz książek podlegających niezwłocznemu wycofaniu” zawierał 2484 pozycje, i to przede wszystkim z zakresu literatury polskiej. Wycofano wówczas około 200 tysięcy woluminów. Podobne selekcje były przeprowadzone i w latach następnych. Akcja ta zresztą została oceniona negatywnie po 1956 roku przez Ministerstwo Kultury i Sztuki, gdyż w jej wyniku usunięto z bibliotek sporo wartościowych książek. Ministerstwo opracowało wówczas szczegółowe „Wskazówki w sprawie postępowania z drukami zbędnymi w gromadzkich i małych miejskich bibliotekach publicznych”³¹.

A oto struktura księgozbiorów w 1953 roku: literatura piękna dla dorosłych – 45,2%, literatura piękna dla dzieci – 14,9%, marksistowska – 8,7%, społeczno-polityczna – 9,8%, techniczna i rolnicza – 8,8%, z innych działów – 12,6%. W latach 1953–1958 dała się zauważyć z kolei tendencja wzrostu w księgozbiorach bibliotecznych literatury pięknej dla dorosłych i literatury pięknej dla dzieci. Malała natomiast liczbowo literatura niebeletrystyczna. Wynikało to z faktu, że w latach 1956 i 1957 przeprowadzono poważną selekcję zbiorów bibliotecznych, która dotyczyła przede wszystkim książek niebeletrystycznych. Spowodowała ona znaczne zmniejszenie w księgozbiorach literatury niebeletrystycznej.

Niektóre kraje mają ustalone wskaźniki księgozbiorów bibliotecznych. Instytut Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej, w wyniku wieloletnich prac badawczych nad gromadzeniem i wykorzystaniem księgozbioru, postulował liczbę 200–250 woluminów na 100 mieszkańców. Wskaźnik ten uważany jest za optymalny, pod warunkiem że księgozbiór podlega stałej selekcji oraz że istnieje stały dopływ nowych książek.

W roku 1960, jak wynika z tabeli nr 1, na jednego mieszkańca województwa wrocławskiego przypadało średnio 0,99 książki (w 1970 – 1,76, w 1975 – 2,32), we Wrocławiu 0,54 (w 1970 – 1,63, w 1975 – nieco więcej niż 2,22), podczas gdy w kraju odpowiednio 1,05; 1,72 i 2,02.

W trakcie gromadzenia księgozbiorów bibliotecznych kształtowała się ich struktura. Traktując łącznie województwo, Wrocław i wieś, notowano w 1960 roku różne udziały w niej książek z zakresu literatury pięknej dla dorosłych, literatury pięknej dla dzieci i literatury niebeletrystycznej. Bezsporny prymat należy zawsze do literatury pięknej dla dorosłych. Jej zasoby (56,2%) w 1960 roku były

³¹ R. Zawadzki, *Rozwój...*, s. 136.

w województwie ponad dwa razy większe niż literatury pięknej dla dzieci (19,1%) i literatury niebeletrystycznej (24,7%) osobno wziętych (tab. 2). Jeżeli chodzi o Wrocław, dysproporcje pod tym względem były jeszcze bardziej jaskrawe. I tak, literatura piękna zajmowała 61,7% księgozbiorów, podczas gdy dwie dalsze grupy odpowiednio: 22,4% i 15,9% (zob. tab. 2).

Jeżeli chodzi o województwo, powoli, lecz w sposób widoczny, malała proporcjonalnie w latach 1959–1975 udział literatury pięknej dla dorosłych na korzyść literatury pięknej dla dzieci i literatury niebeletrystycznej. W bibliotekach Wrocławia jeszcze wyraźniej zaznaczył się w tym okresie spadek ilościowy książek z zakresu literatury pięknej dla dorosłych, natomiast zaczęła przeważać literatura niebeletrystyczna. Rzecz zrozumiała, że zmiany w strukturze księgozbiorów pociągały za sobą istotne przekształcenia w strukturze wypożyczeń. Wraz ze wzrostem literatury niebeletrystycznej rosły jej wypożyczenia (tab. 2).

Model struktury księgozbiorów bibliotek publicznych opracował Instytut Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej. Nie ma on mocy zarządzenia, jednakże jest podstawą dla polityki gromadzenia zbiorów. Podaje on, że udział literatury pięknej dla dzieci i młodzieży powinien wynosić 20–25% ogółu księgozbiorów, literatury pięknej dla dorosłych – 40–45%, a literatury niebeletrystycznej – 30–35%³².

Tab. 2. Konfrontacja struktur księgozbiorów i wypożyczeń we Wrocławiu i województwie wrocławskim

Rok	Struktura księgozbiorów [%]			Struktura wypożyczeń [%]		
	Literatura piękna dla dorosłych	Literatura piękna dla dzieci	Literatura beletrystyczna	Literatura piękna dla dorosłych	Literatura piękna dla dzieci	Literatura beletrystyczna
1960	56,2	19,1	24,7	55,9	38,9	5,2
	61,7	22,4	15,9	63,3	32,5	4,2
1965	55,1	21,2	23,7	50,6	41,1	8,3
	50,4	21,4	28,2	52,0	36,7	11,3
1970	51,2	23,9	24,9	45,8	41,5	12,6
	44,9	23,0	32,1	48,0	34,7	17,3
1975	48,3	23,7	28,0	45,9	39,4	14,7
	43,2	21,7	35,1	48,9	32,3	18,8

Według danych Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej we Wrocławiu

Struktura księgozbiorów bibliotek publicznych Wrocławia odpowiadała temu wzorcowi: np. w 1974 roku literatura piękna dla dzieci i młodzieży stanowiła 21,7%, dla dorosłych – 43,2%, niebeletrystyczna – 35,1% ogółu księgozbiorów (tab. 2).

W porównaniu ze wskaźnikiem IKiCz było więcej książek z zakresu literatury pięknej dla dorosłych, mniej zaś z literatury niebeletrystycznej. Potwierdzają to wyniki badań przeprowadzonych we wspomnianych wyżej 11 gromadzkich bibliotekach publicznych.

³² S. Siekierski, J. Ankudowicz, *Nowości w bibliotekach publicznych*, Warszawa 1970, s. 32; S. Siekierski, W. Adamiec, J. Ankudowicz, *Uzupełnienie i wykorzystanie zbiorów bibliotek publicznych w latach 1968–1972*, Warszawa 1974, s. 27.

Literatura piękna dla dorosłych stanowiła od 40,1% (Zagrodno) do 63,5% (Niemstów), literatura niebeletrystyczna od 12% (Paszowice) do 34,8% (Zagrodno), a literatura dla dzieci od 14,1% (Niemstów) do 36,4% (Wambierzyce) ogółu księgozbiorów. Liczba wypożyczeń książek w 1968 roku z działu literatury pięknej dla dorosłych stanowiła 31,5% (Nadolice) i 53,7% (Paszowice) ogółu wypożyczeń, przy średniej 41% wypożyczeń. W pięciu badanych bibliotekach najczęściej wypożyczana była literatura piękna, w sześciu pozostałych – literatura dziecięca, na którą przypadało od 34 do 61% ogółu wypożyczeń, przy średniej 47,3%.

Dzieła polskich klasyków, które znalazły się na liście lektur szkolnych, były najczęściej pożyczane i najliczniej reprezentowane w stosunku do pozostałych tytułów. *Anielka* Prusa znajdowała się w badanych bibliotekach w 51 egzemplarzach i uzyskała w 1968 roku 177 wypożyczeń. *Potop* Sienkiewicza osiągnął aż 190 wypożyczeń przy 42 egzemplarzach. Ponad 29 egzemplarzy i ponad 100 wypożyczeń miały: *Faraon*, *Lalka* i *Placówka* Prusa, *Krzyżacy* oraz *Ogniem i mieczem* Sienkiewicza, *Ludzie bezdomni*, *Szyfrowe prace* i *Wierna rzeka* Żeromskiego, *Nad Niemnem* Orzeszkowej, *Chłopi* Reymonta i *Stara baśń* Kraszewskiego. Ponad 100 wypożyczeń, przy mniejszej liczbie egzemplarzy niż poprzednie pozycje, miały: *Pan Wołodyjowski* Sienkiewicza, *Przedwiośnie* Żeromskiego, *Historia o Janaszu Korczaku i pięknej miecznikównie* oraz *Chata za wsią* Kraszewskiego.

Zaopatrzenie badanych jedenastu bibliotek w dzieła polskich klasyków nie było najlepsze. Na 30 wytypowanych pozycji zaledwie 16 (w tym 12 lektur szkolnych) było we wszystkich placówkach i to w kilku egzemplarzach. Za to dziesięć bibliotek posiadało *Ogniem i mieczem*, *Quo vadis*, *Szyfrowe prace* i *Ludzi bezdomnych*.

Wykaz polskiej literatury współczesnej zawierał 70 tytułów. We wszystkich badanych bibliotekach znalazło się tylko 11 tytułów, w tym 8 lektur. A oto dzieła, które w 1968 roku uzyskały najwięcej wypożyczeń w badanych placówkach: *Cztery pancerni i pies* Przymanowskiego (130 wypożyczeń), *Granica* Nałkowskiej (123), *Łuny w Bieszczadach* Gerharda (99), *Słoneczniki* Snopkiewicz (99), *Popiół i diament* Andrzejewskiego (97), *Medaliony* Nałkowskiej (97), *Kordian i cham* Kruczkowskiego (90), *Pamiętka z Celulozy* Newerly'ego (88), *Dywizjon 303* Fiedlera (85) i *Dag, córka Kasi* Seymour (85). Największą rotację, tj. ilość wypożyczeń przypadających na tytuł, miały *Łuny w Bieszczadach* (7,6) i *Słoneczniki* (7,6).

Książki z obcej literatury klasycznej zgromadzone w większej ilości egzemplarzy niż pozostałe tytuły w badanych bibliotekach (w 1968 roku) to: *Czerwone i czarne* Stendhala (24 egz.), *W 80 dni dookoła świata* Verne'a (23), *Ojciec Goriot* Balzaca (21) oraz *Wojna i pokój* Tołstoja (21). Znajdowały się one jednak w mniejszej ilości egzemplarzy niż polska literatura klasyczna. Największą liczbę wypożyczeń uzyskały w 1968 roku: *Martin Eden* Londona (85 wyp.), *Czerwone i czarne* Stendhala (73), *Ojciec Goriot* Balzaca (66), *Anna Karenina* Tołstoja (64), *Krystyna, córka Lawransa* Undset (62) i *Pionierowie* Coopera (61). A tak w tym samym roku kształtowała się lista książek pod względem rotacji: *Tessa d'Uberville* Hardy'ego (8 wyp. na 1 egz.), *Trzej muszkietierowie* Dumasa (7), *Krystyna, córka Lawransa* Undset (5,6) i *Pięcioksiąg przygód* Coopera (5).

Pośród obcej literatury współczesnej największą liczbę egzemplarzy i wypożyczeń we wszystkich badanych bibliotekach uzyskały w 1968 roku te, które były lekturami szkolnymi: *Matka* Gorkiego (19 egz. i 60 wyp.), *Komu bije dzwon*

Hemingwaya (18 i 83), *Stary człowiek i morze* Hemingwaya (22 i 80), *Opowieść o prawdziwym człowieku* Polewoja (29 i 68), *Cichy Don* (28 i 71) i *Los człowieka* Szołochowa (34 i 182). Największą rotację miały natomiast *Dziedzictwo na Björndal* Gulbranssena (8 wyp. na 1 egz.), tego samego autora *A lasy wiecznie śpiewają* (8/2), *Karin, córka Monsa* Waltariego (7/6), *Działa Nawarrony* MacLeana (6/8), *Łuk Triumfalny* Remarque'a (6/4), *Róże i kaprifolium* Forda (5/8), *Egipcjanin* Sinuhe Waltariego (5/3) i *Los człowieka* Szołochowa (5/3).

Co do literatury niebeletrystycznej, to spośród 295 pozycji, które zawierał wyżej wymieniony zestaw, znalazło się w badanych bibliotekach od 136 (40% całości) w Zagrodnie do 49 (16,6%) w Niemstowie. Nabywano w dość szerokim zakresie książki o charakterze informacyjnym. Oto dzieła, które miały w 1968 roku największą rotację (liczbę wypożyczeń jednego egzemplarza): *A-Z. Encyklopedia popularna PWN* (47/3), *Poczet wielkich medyków* Fedorowskiego (13/2), *Autorzy naszych lektur* (12/8), *Orinoko* Fiedlera (11/5), *Mały słownik rosyjsko-polski i polsko-rosyjski* Bogusławskiego (10/5), *Polska Ludowa. Słownik encyklopedyczny* (9/6), *NRD – sąsiad zza rzeki* Adamczewskiej (9/5), *Mały słownik literatury dla dzieci i młodzieży* (9/2) itp.

Także materiały zebrane w roku 1974, dotyczące zaopatrzenia bibliotek (dobranych losowo po dwie z każdego powiatu) w literaturę piękną na dzień 31 grudnia 1973 roku, nasuwają podobne uwagi. Żadna z bibliotek powiatowych nie miała w swoich zbiorach wszystkich 284 tytułów znajdujących się w wykazie polskiej i obcej literatury pięknej opracowanej przez IKiCz Biblioteki Narodowej. Najwięcej, bo 273 pozycje, znajdowało się w bibliotece w Kamiennej Górze, w Kłodzku (272), najmniej – w Wołowie (204). Jeżeli chodzi o inne biblioteki, najwięcej tytułów z wykazu podstawowego znalazło się w bibliotece gminnej w Czerninie (263 tytuły), najmniej zaś w Porajowie (119).

Coraz większego znaczenia w działalności bibliotek nabierały nagrania płytowe, szczególnie od 1959 roku, kiedy zaczęły ukazywać się i rozpowszechniać w Polsce płyty wolnoobrotowe. Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki nr 26 z dnia 28 marca 1973 roku w sprawie postępowania ze zbiorami audiowizualnymi w bibliotekach publicznych wymienia płyty gramofonowe jako jeden z zespołów zbiorów audiowizualnych.

Płyty znajdujące się w bibliotekach ze względu na teksty na nich nagrane można było podzielić na 6 grup. Pierwszą grupę stanowią płyty z nagraniami utworów literackich w wykonaniu wybitnych aktorów. Na pierwszym miejscu znajduje się *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza. Do tej grupy płyt bardzo popularnych należy wydana w 1959 roku pierwsza płyta literacka z nagraniem 7 utworów Juliusza Słowackiego w interpretacji Jana Kreczmara. W zbiorach bibliotek znajdują się także płyty z nagraniem *Sonetów* w recytacji Andrzeja Łapickiego, *Ballad* Adama Mickiewicza w wykonaniu Danuty Michałowskiej i Ignacego Gogolewskiego oraz *Poezji wybranych* Cypriana Kamila Norwida (w dwóch wersjach: mono i stereo) w interpretacji Tadeusza Łomnickiego i Zbigniewa Zapasiewicza. W niektórych bibliotekach spotkać można płytę *Z antologii bajki polskiej*, wydaną w roku 1964, płytę z nagrałymi fragmentami *Kwiatów Polskich* Juliana Tuwima, recytowanymi przez Danutę Michałowską, jak również płyty z nagraniami listów Chopina w interpretacji Gustawa Holoubka z muzyką kompozytora w wykonaniu Barbary Hesse-Bukowskiej. Przez wiele lat

w bibliotekach publicznych i bibliotekach szkół podstawowych znajdowały się komplety płyt z serii „Płytoteka Języka Polskiego” (wybór fragmentów poezji i prozy według programów nauczania i podręczników) przeznaczone dla klasy V–VII, a w bibliotekach szkół średnich seria płyt dla szkół średnich. W 1969 roku wycofano je, a na to miejsce wprowadzono serię „Język Polski” dla 8-klasowej szkoły podstawowej. Niektóre płyty z tych serii znalazły się także w bibliotekach publicznych.

Do drugiej grupy należą płyty z nagraniem słuchowiskami. Były one chętnie wykorzystywane w działalności bibliotecznej, pełniły ważną rolę w kształtowaniu wyobraźni odbiorców. W bibliotekach najczęściej były spotykane płyty: *Latarnik*, według Henryka Sienkiewicza, i *Listy Nikodema*, według Jana Dobraczyńskiego.

Trzecią grupę stanowią płyty ze współczesną poezją polską w wykonaniu autorów, np. z poezją Władysława Broniewskiego i z komentarzem Stanisława Ryszarda Dobrowolskiego, z roku 1961, płyty z autorecytacjami Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego (1962), płyty z I serii „Współczesna Poezja Polska”, z roku 1964, z autorecytacjami Juliana Przybosa, Anny Kamieńskiej, Tadeusza Różewicza, Jarosława Iwaszkiewicza, Tadeusza Nowaka, Stanisława Leca, płyty z II serii (1966) – z autorecytacjami Stanisława Grochowiaka, Adama Ważyka, Mieczysława Jastruna, Anatola Sterna, Kazimiery Iłakowiczówny, Wisławy Szymborskiej³³, także z III serii (1972) – z recytacjami Stanisława Ryszarda Dobrowolskiego, Jana Ożoga, Jana Śpiewaka, Jerzego Ficowskiego, Włodzimierza Słobodnika, Aleksandra Rymkiewicza.

Płyty z nagraniami fragmentów utworów dramatycznych w wykonaniu mistrzów sceny polskiej – to czwarta grupa. W 1960 roku z inicjatywy Jana Kreczmara powstała seria „Mistrzowie Sceny Polskiej”. Warto tu wymienić przede wszystkim płyty z wystąpieniami takich aktorów, jak Nina Andrycz, Mieczysława Ćwiklińska, Jan Kurnakowicz, Ludwik Solski i Aleksander Zelwerowicz.

Dużą grupę tworzyły płyty z muzyką rozrywkową i poezją. Najpopularniejsza była płyta *Niemen-Enigmatic* z wierszami *Bema pamięci rapsod żałobny* Cypriana Kamila Norwida, *Jednego serca* Adama Asnyka, *Kwiaty ojczyste* Tadeusza Kubiaka i *Mów do mnie jeszcze* Kazimierza Przerwy-Tetmajera.

Oddzielna grupa to płyty z nagraniem literatury dziecięcej. Biblioteki przywiązywały do nich szczególną wagę ze względu na ich rolę w kształtowaniu mowy dziecka, jego wyobraźni i wrażliwości estetycznej. Gromadzenie ich było jednak utrudnione przez niskie nakłady, w jakich się ukazywały³⁴. W fonograficznych wydawnictwach literatury dziecięcej wyróżnia się dwa rodzaje opracowań: bajki recytowane i słuchowiska muzyczne. W niektórych bibliotekach można spotkać płytę *Bajka dla dzieci – opowiada Irena Kwiatkowska* z 1959 roku. Więcej jest płyt *Jacek i Agatka* Wandy Chotomskiej w wykonaniu Zofii Raciborskiej i *Przygody Gąski Balbinki* Marii Terlikowskiej, także *120 przygód Koziołka Matołka* Kornela Makuszyńskiego i Mariana Walentynowicza w recytacji Henryka Boukołowskiego.

W 1969 roku podjęto w bibliotekach powiatowych Dolnego Śląska inicjatywę gromadzenia dokumentów życia społecznego, czyli

³³ Tamże.

³⁴ Tylko po roku 1974 ukazało się 29 płyt z nagraniami wierszy dla dzieci, bajek i baśni. Jednorazowy nakład – 20 tysięcy. Zob. J. Szocki, *Literatura piękna...*, s. 167.

materiały biblioteczne o wartości użytkowej i potencjalnej wartości stałej, odzwierciedlające w formie wydawnictw działalność grup społecznych, publikowane dla osiągnięcia konkretnych celów praktycznych, przeznaczone dla określonych kręgów odbiorców, odbiegające swą formą od typowych form wydawniczych, nie zawsze przeznaczone do handlu księgarskiego, nadające się do opracowania grupowego³⁵.

Zaliczono do nich drukowane broszury, jednodniówki, afisze, plakaty, zaproszenia, prospekty, druki reklamowe, ulotki, instrukcje, biuletyny, sprawozdania instytucji, obwieszczenia władz i urzędów, klepsydry, pocztówki, programy obchodów, zjazdów, akcji kulturalno-oświatowych, prasę lokalną itp.

W badanym okresie w bibliotekach, zwłaszcza powiatowych i dzielnicowych, zasoby literatury społeczno-politycznej znacznie wzrosły. Charakteryzowały się tym szczególnie lata 1972–1975, kiedy tworzono czytelnie i wypożyczalnie książek o tematyce społeczno-politycznej. Część tych placówek zgromadziła także księgozbiory podręczne: encyklopedie, poradniki, informatory i opracowania syntetyczne. Były zaopatrzone w podstawowy zestaw dzieł klasyków marksizmu-leninizmu, dokumentów partyjnych, podręczników i innej literatury dla potrzeb szkolenia ideologicznego, prac poświęconych historii polskiego i międzynarodowego ruchu robotniczego, podręczników i syntez z zakresu filozofii marksistowskiej i naukowego religioznawstwa, popularnych podręczników ekonomii politycznej, opracowań poświęconych historii gospodarczej Polski, polityce gospodarczej PRL, stosunkom międzynarodowym, pozycji publicystycznych i reportażowych na temat poszczególnych krajów i kontynentów, wreszcie dokumentów walki o Polskę sprawiedliwości społecznej – wspomnień działaczy ruchu robotniczego i bojowników ruchu oporu³⁶.

Jeżeli chodzi o prasę, zaopatrzenie bibliotek w tego rodzaju dokumenty było następujące: 6 do 10 tytułów prenumerowano zawsze do bibliotek gminnych i ich filii, bibliotek małomiejskich i ich filii oraz filii dzielnicowych bibliotek we Wrocławiu. Były to przeważnie: „Kultura”, „Życie Literackie”, „Polityka”, „Gazeta Robotnicza”, „Trybuna Ludu”, „Przyjaciółka”, „Problemy”, „Bibliotekarz”, „Poradnik Bibliotekarza” i „Gromada – Rolnik Polski” (na wsi). Dla publicznych placówek stopnia powiatowego zamawiano 50–100 tytułów czasopism, a dla Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej we Wrocławiu prenumerowano 380 tytułów.

Wnioski

W układzie kultury i oświaty na Dolnym Śląsku ważne miejsce zajęły biblioteki publiczne, które zaczęto tworzyć zaraz po II wojnie światowej, intensywnie w okresie późniejszym w związku z ogromnymi ruchami migracyjnymi ludności, rozbudową przemysłu i tworzeniem nowych ośrodków przemysłowych, gdzie zachodziła konieczność zapewnienia dostępu do książki. W tym celu powstała dość szeroka

³⁵ A. Sokołowska-Szczepaniec, *Dokumenty...*, s. 60.

³⁶ R. Paciorowski, *Literatura społeczno-polityczna i jej problemy*, Warszawa 1972; Pismo Ministra Kultury i Sztuki z dnia 12 października 1967 roku Nr KOB-IV-55-57/67 w sprawie doboru literatury społeczno-politycznej i ekonomicznej w bibliotekach publicznych (powiel.) i Pismo Ministra Kultury i Sztuki z dnia 30 kwietnia 1971 roku Nr KOB-IV-55-15/71 w sprawie gromadzenia literatury społeczno-politycznej w bibliotekach publicznych (powiel.). *Zbiór przepisów prawnych...*, s. 77–78.

sieć bibliotek publicznych o organizacji przyległej do administracyjnego podziału kraju, z powiatowymi księżnicami jako jej głównymi ogniwami – zapewniającymi bibliotekom niższego stopnia opiekę instrukcyjno-metodyczną, a w latach 60. i 70. także ich zaopatrzenie w książki. Tak rozbudowana sieć bibliotek umożliwiła różnym środowiskom społecznym, właściwie całemu społeczeństwu, dostęp do książki i prasy. Dokonany w 1975 r. podział administracyjny kraju na województwa i gromady uczynił strukturę tej sieci dwustopniową. Dawne biblioteki powiatowe utraciły swoje atrybuty macierzystych placówek wobec gminnych, które nazwano gromadzkimi, przestały pełnić funkcje instrukcyjno-metodyczne i organizatorskie (zaopatrzenie w książki, pomoc przy ich przysposobieniu bibliotecznemu i in.), co znacznie je osłabiło.

Biblioteki publiczne pod względem liczebności zbiorów prezentowały się korzystnie na tle ogółu bibliotek. Wprawdzie stanowiły one ok. 15% wszystkich księżnic Dolnego Śląska, podczas gdy ich księgozbiory zajmowały ok. 25% ogółu zbiorów bibliotecznych, ale dokonane przez nie wypożyczenia wynosiły ponad 50% tego typu usług.

Niestety, biblioteki publiczne nie mogły zaopatrzyć się we wszystkie najważniejsze tytuły i w niezbędną liczbę egzemplarzy z powodu spadku w kraju, zwłaszcza w latach 70., produkcji wydawniczej. W księgozbiorach brakowało lektur szkolnych, znanych pozycji klasyki polskiej i zagranicznej – dotyczyło to głównie bibliotek gminnych i ich filii, także filii dzielnicowych bibliotek publicznych we Wrocławiu. Również nie każdy tytuł wydawnictwa informacyjnego (słowniki, encyklopedie, leksykony, bibliografie) trafiał do biblioteki.

Zaopatrzenie w prasę większości bibliotek publicznych było stanowczo za skromne. W miarę szeroki wybór periodyków znajdował się w większych księżnicach powiatowych i dzielnicowych, tym bardziej w wojewódzkiej.

Społeczny zasięg oddziaływania bibliotek publicznych przez wypożyczenie książek ze swoich zasobów zgromadzonych i opracowanych był bez porównania mniejszy niż miało to miejsce w przypadku mass mediów. Występował jednakże wyraźny związek między oddziaływaniem kultury masowej a wzrostem zasięgu potrzeb czytelnich w skali społeczeństwa, szczególnie na wsi. Społeczny zasięg bibliotek był większy w porównaniu z poszczególnymi instytucjami kulturalnymi. Liczby czytelników i wypożyczeń dystansowały usługi tych instytucji.

Charakterystyczna dla czasów zaraz po II wojnie i w latach późniejszych była ogromna rola wiedzy i sztuki w powszednim życiu ludzi. Biblioteki publiczne upowszechniały głównie wybitne dzieła literatury narodowej i światowej (wysoki obieg literatury), wartościowe piśmiennictwo popularnonaukowe, materiały o tematyce regionalnej i tym samym utrzymywały więź społeczną na gruncie kultury ogólnokrajowej, kierowały także uwagę czytelników na tematy i wartości regionalne i lokalne. Czyniły to dzięki księgozbiorom przez siebie zgromadzonym.

Literatura

Zbiór przepisów prawnych dla bibliotek publicznych, zebrali i opracowali L. Biliński, E. Gruberska, K. Podhorski, Warszawa 1974

Kołodziejska J., *Biblioteki publiczne. Główne kierunki rozwoju*, Warszawa 1972

Zawadzki R., *Rozwój i działalność publicznych bibliotek powszechnych na Dolnym Śląsku w latach 1915–1961*, Wrocław 1967

Szocki J., *Literatura piękna na polskich płytach i jej wykorzystanie w bibliotekach Dolnego Śląska*, „Bibliotekarz” 1975, nr 7-B, s. 165–168

Shaping of the public libraries collections in Lower Silesia in the post-war period (until 1975)

Abstract

The article is concerned with the history of the public libraries of Lower Silesia in the post-war period. The upper time limit for the presented analysis and reports is the year 1975, when the administrative reform changed the territorial structure of the voivodeship libraries. Within the 30 years after the war, the libraries of Lower Silesia gathered a wide collection of both fiction and non-fiction books, as well as the documents of social life. The structure of the libraries collections was adjusted to the needs of the readers from the different regions of the country. Thanks to those virtues, public libraries had a chance to become an important element of their towns' cultural system. Accommodation facilities allowed for active participation in education processes and served the development of the social life.

Józef Szocki

emerytowany profesor Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie